

ابوالريحان IN BİR KİTABI

O. PROF. M. ŞEREFEDDİN YALTKAYA

İlk defa söze bu kitabın adı ile başlayacağım. Topkapı sarayındaki (üçüncü Ahmed) in kütüphanesinde 2047-117 sayıda bulunan bu kitabın dış sahifesinin üzerine yazılmış olan adı كتاب الجماهير في الجواهر dir. Kitabın yazısından ayrı güzel bir yazı ile kitabın üzerine böyle yazılmıştır. ابوالريحان kitabın mukaddemesinde bu kitaba verdiği adın ne olduğunu söylememiş; mukaddemede kitaba bir ad vermemiştir. Eğer kitaba kendi böyle bir ad vermiş ise her halde bunun الجمادير değil (ya) sız olarak الجماهير olması gerekir.

Cimin ötresile الجماهير قاموس, جمهره şerhinde görüldüğü veçhile kalın ve büyük demektir. Bundan dolayı (ابن دويد) 223 - 321, 837 - 933) Arapların tarih ve edebiyatlarını cemedden kitabına (جمهره) demiş idi [1].

Bize; bu kitabın üzerine yazılmış olan ismin yanlış olduğunu gösteren noktalardan biri böyle lûgat meselesi olduğu gibi biri de bu الجماهير ile الجواهر arasındaki ahengsizliktir. Eskiden kitap isimlerinde iltizam olunan sec'a ve aheng noktasından bunun الجواهر e uygun olarak الجماهير olması gerek idi. Bu iki nazar noktası bizi kitabın isminin yanlış yazılmış olduğuna sevk etmiş idi ki sonradan (ابن ابى اصبيمه) ölümü 668 - 1269) nın طبقات الاطباء sında gerek ابوالريحان nın ve gerek بنتيشوع nın tercemei hallerinde bu kitabın isminin bizim dediğimiz gibi olduğunu gördük.

Bu nüsha; üzerinde muhtelif zatların bu kitaba malik olduklarını gösteren el yazıları ve bu zatların imzaları vardır ve içinde de bunların bazılarının sahife kenarlarında mütalealarını taşımaktadır. (626-1228) de (Ahmet ibni Saltık veya Sadık) namında bir tabibin kendisi için yazmış olduğu bu nüsha talik ile nesih arası bir yazı ile yazılmış olup bazı yerlerinde noktalar ihmal olunmuştur...

Kıtası 15×21 dir. Cildi adî mukavvadır. Mecmuu 386 sahifedir.

Bu kitabın (780 - 1378) de [2] خطيب داريا محمد بن احمد namında bir zatın elinde bulunduğu üzerindeki yazı ve imzadan anlaşılmaktadır. Bu zatın

[1] و مما يستدرك عليه الجماهير بالضم الضخم وسمى ابن دويد كتابه الجماهيره بجمعه اخبار العرب و ايامها (شرح قاموس)

[2] Bayazıt camii içindeki (Velîyüddin Efendi Kütüphanesi) nde 2277 sayıdaki ابوالريحان in القانون المسعودى sine dahi bu zatın malik olmuş olduğu üzerindeki yazısından belli olmaktadır.

kitabın 250 ve 279 uncu ve 281 inci sahifelerinin kenarlarında el yazıları vardır.

Bu kitabın (817 - 1414) de محمد بن عبد الرحمن ve (833 - 1429) da محمد بن محمد الاسدى namlarındaki zatların ellerinde bulunuyor idi. Bunlardan başka diğer üç zatın dahi ellerinden geçmiş ise de bunlar imzalarının yanlarına tarih koymamışlardır.

ابو الریحان bu kitabı Sebükteginoglu محمود un torunu (432-1040 dan 441-1049 a kadar hükümdarlıkta bulunmuş ve yirmi dokuz yaşında iken (Gazne) de ölmüştür.) için yazmıştır.

ابو الریحان bu kitabı yazarken elinde (يعقوب بن اسحاق الكندي - 222-836 da sağ idi). nin (Hakikî cevherler ve bunların taklitleri [1]) namındaki eserile (Dinever) li نصر بن يعقوب in farsça yazmış olduğu eserden başka bir kitap bulunmadığını ve bu ikinci müellifin; eserinin çok yerlerinde birinci müellife uymuş bulunduğunu bildirmekte ve aynı zamanda umumiyetle cevherlerin - yakut, elmas ve bunlar gibi kıymetli taşlardan bahsedenler ve bunları alıp satanlar - aralarında yalancılık; avcılar ve kuşçulardan daha az revaçta olmadığını ilâve etmekte ve bu mevzuda (Aristo) ya isnad olunan kitabın (Aristo) nun olduğunu şüpheli görmektedir.

ابو الریحان bu kitabını iki fasla ayırmıştır. Birinci fasla da genç padişahı tenvir etmek gayesile olmalıdır ki birbirleri arasında münasebet gözetmiyerek psikoloji, fizyoloji, sosyoloji, tıp, tarih, terbiye, ahlak ve fıkıh mevzularında on beş (ترويه - dinlendirme - eğlendirme) yazmış ve bu fasla bunlarla bitirmiştir.

Bu ترويه ları aşağı doğru hülâsa edelim :

1 — Beş duygumuz vardır. Bunların hepsinin ayrı ayrı mahsusu olup bunlar bizim müdrekatımızı teşkil ederler. (Beş duyguyu ve bunların hepsinin müdrekatını ayrı ayrı sayar.)

2 — İnsan yer yüzündeki mahlûkların en seçkinidir. Yer yüzünü mamur etmiş ve yer yüzünde Tanrıyı temsil eylemekte bulunmuştur. Yer yüzünün hâkimi odur. Hayvanlar, sular ve otlar onun emrine munnakattırlar.

Birinci ترويه da söylemiş olduğum duygularımızdan işitmek ve görmek duygularımız bizim mahsuslardan makullere geçmeğe mahsus köprülerimizdir. Görmek duygumuz ile yaratılmışlardaki hikmetleri görür ve bundan Tanrının varlığına geçeriz. İşitmek duygumuz ile Tanrının buyurduklarını duyar ve bununla yükseliriz. Bu iki duygumuzdan geri kalan tatmak, koklamak ve yoklamak duygularımız; görmek ve işitmek duygularımız kadar insanlığımıza yakın değildir.

[1] رسالة في انواع الجواهر و الاشياء .

3 — İnsanın bünyesi muhtelif unsurlardan mürekkeptir. Bu muhtelif ve birbirine zıt olan unsurların bir yerde bulunmaları kendilerine hâkim olan bir kuvvetin tesirinin verdiği mecburiyet neticesidir. Ve insanın ruhî ahvali çok defalar bünyenin mizacına tabi olmakla bünyenin mizacının değişmesinden ruh müteessir olur.

İnsanın bünyesinde toplanmış olan zıt unsurlara hâkim olan ve bunları bir yerde tutan kuvvet bu muhtelif unsurlardan daima isyan görmektedir. Bu unsurlar daima bu kuvvetin cebrinden kurtulmağa ve daima birbirinden ayrılmaya çalışmakta olduklarından bunun neticesi olarak hastalıklar vukua gelir, (Ve binaenaley insanın bünyesi bakılmağa muhtaç olur.)

4 — Bundan başka yiyecek, giyecek ve saire ihtiyaçlarını insan tek başına tedarik edemeyeceğinden toplu bir yerde oturmak ve birbirlerine yardım ederek hayat sürmek zarureti karşısında kalmış olmakla bundan medeniyet doğmuş ve insanlar birbirlerine musahhar olmuşlardır. Aralarında adl ve hakkaniyeti tevzi ve temin edecek peygamberlere ve daha sonra hükûmdarlara muhtaç kaldılar. Ve eşya mübadelesinde vasıta olarak altın ve gümüş sikkeleri kullandılar ve bunlar taklit edilip kalp sikke yapılmamak ve hayat yolları tanzim edilmek için siyaset ve riyaset lüzumu baş gösterdi.

5 — Beşerin hayatî ihtiyaçları altın ve gümüş üzerinde dönmekte ve bütün ihtiyaçlar bunlar ile tesviye edilmekte olduğundan herkes gözlemlerini bunların üzerine çevirmiş ve herkes bunları ele geçirmeğe çalışmakta bulunmuştur. Her iş bunlar ile bittiğindedir ki bunlara eskiden beri (hayr) denilmiş ve mutlak surette (hayr) denilince bunlar kastedilmiştir. Kuran dahi nas arasında cari olan bu tabir ile onlara (hayr) demiştir [1].

İnsanlar arasında dönen muamelelerde tabîî ve vazî olmak üzere iki türdür. Tabîî muamele mübadele yolile olanıdır. Nitekim deniz yolculuğu yapmakta olan bir gemiyi muhalif bir hava yolundan çıkarmış ve ıssız bir adaya atmış idi. Gemidekiler bu adaya çıkmış ve burada yaşamakta olan bir kimsenin nezdinde gördükleri kıymetli taşlara mukabil kendisine bir miktar para vermiş idiler. Bu kimse bu paraları eline alıp evirmiş, çevirmiş ve ağzına ve burnuda götürüp tatmış ve koklamış ve bu vasıtalar ile bir faide hissetmeyince bunları elinden bırakmış idi.

Bunlar hakikatte adî madenlerden farksızdırlar. Bunların şeref ve kıymetleri tabîî değil vazîdir. Taavünün manasını iyi anlamış olanlarca hayat nizamının hakikî cereyanı bu maddeler ile, vazî olarak değil trampa usulile tabîî olanıdır.

[1] Sure 2 - ayet 180 ve sure 68 - ayet 12 ve sure 10 - ayet 8 i misal getirmiştir.

Vazî muamelede şehirler ve kasabalarda bildiğimiz ve gördüğümüz altın ve gümüş sikkeler ile yapılan muamelelerdir [1].

6 — Erlik ile yiğitlik arasında fark vardır. Erlik; bir insanın kendisinde göstereceği ve kendi yakınlarına yapmağa mecbur bulunduğu yüksek meziyetlere münhasırdır. Yiğitlikte bunlardan fazla meziyetler vardır. Yiğit er gibi yalnız kendi nefsine taalluku olan noktalarda değil kendi nefsine taalluku olmayan noktalarda dahi meziyetler ve fedakârlıklar gösterir. Ve herkesin rahatı için kendi rahatsızlıklara katlanır.

Nitekim: *جسنة البرمي* [2] demiştir ki:

بصره da bir kimse var idi. Her gün en güzel elbisesini giyer ve en güzel hayvanına biner ve bu suretle herkesin işini görmeğe koşar idi. Bundan ne zevk aldığını soranlara bu kimse şöyle söyledi:

Ben; çalgı çalmakta mahir kızların çalgılarından çıkan en güzel musiki nağmeleri arasında en güzel şaraplar içmiş ve en güzel zaman ve mekânlarda bunun tadını tatmış kimseyim. Fakat; bir kimsenin bir işini yaptıktan sonra o kimsenin bana herkesin içinde teşekkür etmesinden duyduğum zevk ve iptihaç bunların hepsinin üstündedir. Bundan duyduğum sururu hiç bir nesneden duymadım.

Yiğitlikte ileri giderek işi azıdanlar da görülmüştür. Arablardan; kendi çadırı yanına konan çekirgeleri korumağa kalkışanlar ve bunları tutmak isteyenler ile vuruşanlar olmuştur.

7 — Akılı başında olan kimseler yalnız manevî ve baki olan işlerden lezzet almağa çalışırlar. Mahsusat aleminin hakikatlarından gafil olan akılsızlar natık olmayan (insandan başka hayvanlar demektir. Natık olan hayvan da insandır.) Hayvanlar gibi bu mahsusat aleminin dışında kalarak bunun göz boyayıcı manzaralarile iktifa ederler.

8 — Hakikî lezzetler; ne dercede elde edilirse insanın onlara karşı olan hırsı da o derecede artar. ve bunlarda hiçbir elem şaibesini yoktur. Hakikî olmayan maddî ve bedenî lezzetlerin ise hemen hemen elem ve ıztırap yanlarındadır ki bunlar türlü türlü hastalıklara kapı açarlar.

Nitekim: (متوكلي - Abbasîlerdendir. 232, 846 - 247, 862 ye kadar halife idi). kadınlar ile cinsî ve bedenî münasebetten vücudu hareketsiz kalmış idi. Nihayet bu işi; içerisi cıva doldurulmuş bir havuz içinde yapıyor ve kendi hareketsizliğini cıvanın hareketile telafi ediyor idi.

[1] Burada sure 57 - ayet 20 ve sure 3 - ayet 14 ve sure 9 ayet 34 leri getirerek insanın altın ve gümüş iddiharına ve mal ve servet cemiece haris olduğunu söylemiştir.

[2] Bu zat hakkında *ابوالفرج الاصفهانی* sahibi *اثاني*, ölümü 356, 966'nın müstakil bir eseri vardır. Kendisi alim ve şair idi. (224, 838) de doğmuş ve (326, 937) de *واسط* da ölmüş idi. Asrının zürefasından idi.

Azərbaycan, da bulunan bir cıva madenini muhafaza için bunun üzerine kendi nedimelerinden حمدون u memur etmiş idi.

9 — İnsanın övülmeğe lâyık halleri olduğu gibi zem ve kadh edilmesine sebep olan halleri de vardır. İnsanın övülmeğe lâyık olan hallerinin en birincisi mürüvvet sahibi olmasıdır ki mürüvetin de temeli temizliktir. Görünüşçe güzellikte insan için lâzım olan bir sıfâttır. Hatta Peygamberimiz daimâ güzel adlı ve güzel yüzlü kimseleri seçer ve göndereceği yerlere bunları gönderirdi. Ve çirkin ad taşıyan insanların ve dağ ve derelerin adlarını da güzel adlara çevirir; bunlara güzel adlar takarlardı. Bununla beraber güzel görünüşlü ve güzel yüzlü olmak insanın elinde olmayan işlerdendir. Güzel yüzlü adam güzel olarak yaratılmıştır. Fakat; ahlâkça güzel olmak elimizdedir. Hava ve hevesine hakim olan kimse kötü huylarını iyi huylara çevirebilir. Manevî çirkinliğini izale ile manen güzel olabilir. Ruhanî tıp ile nefsinin tehzip eder ve yavaş yaş nefsindeki hastalıkları ve çirkinlikleri giderebilir. Ve insanların birbirlerinde ilk görecekları nesne onların şekli ve suretleridir. Her ne kadar insan kendisinin şekli ve suretini değiştiremez ise de bedenini temizlemek de elinde olmayan işlerden değildir?..

Gayrı natık hayvanlardan daha çirkin olmamak için onlardan daha geride kalmamalıdır. Meselâ: Ehlî kediler insanlar ile beraber bir yerde, bir evde oturduklarından onların oturdukları yerleri pislemeler. Pislüklerini kendileri için yapılan hususî mahallerde defederler. Temizlik taban memduh olduğu gibi şeran de memduhtur. Bu tabiî memduhiyeti şer'de teyit etmiştir. Kuranda namaz kılınacağı vakit yüzler ve ellerin yıkanılması emredilmiştir. Kediye bir bakılsın: pislüğünü toprak altına gizler.

Pisliğin kokusu dahi meydana çıkmamak için bu işi dikkat ve ihtiyat ile yapar. Aynı zamanda kendisinin pislik çıkan mahallerini de temizler ve kollarını ve parmak aralarını ve yüzünü yalayarak tanzif ve tathir eder.

عمر بن الخطاب mürüvveti elbisenin temizliği ile tarif etmiştir.

Erkeklerde elbise temizliğini; yüzüklerin güzelliği ve padişahlarda taçların ve külâh ve kemerlerin üzerindeki cevherler takip eder. Kadınlarda bilezikler, ikilliler ve halhaller takip eder. Elbise güzel ve temiz olmak lâzım olduğu gibi bunlarda güzel ve zarif olmalıdır.

10 — Temizlik ve mürüvvetin meydana gelen delillerinden biri de güzel kokular ile temizliğin itmam edilmiş olmasıdır. Güzel kokular ile insanın vücudundan intişar eden kokuların önü alınmış ve insanın yanına herkesin yaklaşması ve kimsenin rahatsız edilmemesi temin edilmiş olur. Peygamberimize dahi şu dünyadan sevdirmiş olan nesnelere biri güzel ko-

kular idi. Güzel koku süren kimse kendisinin ter ve saire kokularından başka kimseleri korumuş olur.

Bazı kimseler mürüvveti: «bir adamın kendisi için istediğini başkası hakkında istemesidir» diye tarif etmişlerdir. İnsanın kendisi fena koku koklamak istemez. O halde başka bir kimseye de fene koku koklatmamalıdır.

11 — İnsanların hepsi bir atadan doğmuş ve aynı şekil ve surette yaratılmış iseler de Âdem atamızın oğullarından birinin kurbanı kabul edilip ötekini red edilelidenberi aralarında birbirlerini çekememek baş göstermiş ve hiçbir zaman aralarından haset eksik olmamış ve olmayacaktır. Mizaç ve tabiatlarındaki tebayün hepsinin ellerindekilerine hepsinin göz dikmelerine sebep olmuştur ve olacaktır da

Tanrı korkusu ve hükümdarlardan çekinmedirki insanları tutmaktadır. Hükümdar kuvvetli olmazsa ve hükmünü yürütmezse elinin altında bulunanların üzerinde siyasetini icra edemez. Herkes kuvvetsiz hükümdara karşı müsavat iddiasında bulunur. Herkes böyle olan hükümdardan ziyade hükümdarlığa kendisin lâyük olduğunu söyleyebilir.

Hükümdarlık; bir kabile üzerinde başka bir kabilenin el uzatmasından ve şecaatle mevsuf bir ferdin veya bir ailenin tahakkümüyle başlayarak gitgide bunda bir kudsiyet tahayyül edilmeğe başlanılmış ve nihayet bunda semavî bir kudret tasavvur olunmuştur. Tamamile kudsiyetten arı olan tahakküm nihayet semavî teyit ile müeyyet kılındı. Ve bu suretle hükümdarlıktaki kuvvet ve kudret en yüksek dereceye çıkarıldı. Eski İran hükümdarları semavî bir kudrete malik addedilirler idi. İslâm'da dahi imamet قريش kabilesine münhasır kılınmıştır.

Tibetliler dahi hakanlarını güneşin oğlu olarak kabul ederler ve bunun bir zırh içinde gökten indiğine inanırlardı. (Kâbil) liler dahi kendilerinin ilk Türk hükümdarları olan برهنگين in orada elan غره dedikleri bir mağarada yaradılıp oradan tam bir insan olarak [veya bir zırh içinde olarak] çıktığını söylerler [1]. Hükümdarlar; böyle yaradılış itibarile baş-

[1] Buradaki ibare şudur: من الاتراك انه خلق في غارهمناك : واهل كابل ايام الجاهلية في برهنگين اول ملوكهم من الاتراك انه خلق في غارهمناك : يسرى الان بقر - بقر فخرج منه مسيحاً bu sondaki مسيحاً kenarda متولدا diye tashih edilmiş olduğundan bu tashiha göre zırh içinde diye terceme ettiğimiz gibi asıl metindeki gibi olursa mana tam bir insan olarak demek ihtimali olacağınean aynı zamanda bu suretlede terceme ettik. ابوالرحمان هند , hakkında yazmış olduğu eserinde bu meseleyi şu suretle kaydediyor :

Onların (Kâbil)de Türklerden padişahları vardığı bu padişahların asıllarında Tibetli oldukları ve bunların birincileri برهنگين in gelip Kâbil de bir mağaraya girdiği söylenir. Bu mağara şimdi orada قره adile maruftur. İçerisine arka üzeri yatmak ve sürünmek suretile girilebilir. Bu mağaranın içerisinde su vardır. برهنگين buraya girerken birkaç günlük yiyeceğini de yanına almış idi. Teyemmün ve teberrük kasdile bu mağaraya girenler vardır. Bunlar çıkarlar iken birçok sıkıntı çekerek beraberlerinde bn sudan çıkarırlar. Bu mağ-

ka insanlardan ayrı yaratılışta olmaları başka insanların kendilerine itaatlerini ve aynı zamanda bu imtiyazlardan mahrum bulunan başka insanların hükûmdarlığa göz koymamalarını te'min ediyorlar idi.

Hükûmdarlar bu hususiyetler ile temayüz ettikleri gibi yüksek köşkler ve eyvanlar ve saraylar ile de bu temayüzlerini ikmal etmişlerdir. Bunların başka insanlardan yaratılış itibarile bir farkları ve bir fazlalıkları olmadığından başlarına taç ve külâh giymek ile bir fark göstermek istedikleri gibi güya bunların başka insanlardan farklı olarak yaratılışda kollarının uzun olduğu ve bunların kollarının diz kapaklarına kadar geldiği söylenilmiştir. Nitekim Hindliler padişahlarına مه‌اباه‌واى derlerki (kolu uzun) demektir. İrânlılar dahi اردشير e روند دست derler idi. Çünkü: [1] روند denilen kök - ki رياس denilen otun köküdür - derinlikte suyu bnlmndıkça yeşillenmez.

[رعان قاطع] in birçok manaları arasında bir de (eli uzun) demek olduğu görülürki رعون kelimesine bu mana belki اسفندبار in oğlu bu اردشير e روند دست denildikten sonra gelmiştir] .

Bu gibi şeylerin hepsi bir kimsenin herkese herkesten daha yüksek olduğunu kabul ettirmek ve kudret ve kuvvet sahibi bulunduğunu göstermek istemesinden başka birşey ifade etmez [2].

12 — Hükûmdarlar mal ve servet toplamağa mecburdurlar. Çünkü onlar ancak servetle saltanatlarını temin edebilirler. Nitekim (منصور) Abba-

ranın kapısı önünde tarlalarında çalışan çiftçiler vardı. Bu türlü şeyleri halka kabul ettirmek için baştan halktan bir kısmını elde etmek lâzımdır. Halktan bir veya birkaç kimse yordakılık etmedikçe bu türlü işler yürümez بردتکین tarafından elde edilmiş olan bir kimse bu çiftçilere gece ve gündüz nevbetle bu mağaranın önündeki tarlada çalışmalarını ve bu suretle orada her zaman buulardan bir kaçının burada bulunmasını temin etmiş idi. Birkaç gün geçdikten sonra burada bulunan insanlar anadan dogan bir insan gibi mağaradan Türk kıyafetinde ; sırtındaki libası ve başındaki külâhı ve ayağındaki kalçını ve silâhile tamam bir Türk gibi bir kimse çıkınca orada yaratılmış olan fevkalâde bir adam sıfatile kendisine hürmet ettiler ve (Kâbil) padişahı olup oraları ele geçirdi ve 60 karn etrafında deveran eden bir müddet zarfında hükûmdarlık bugün evlât ve ahfadına kaldı. Eğer Hindliler hükûmdarlarının zaman ve tarihlerini kaydetmiye ehemmiyet vermiyerek başları sıkıştığı vakit bu hususta her ne olursa olsun ulu orta bir söz söylemek âdetinde olmasalar bunların bu bapta sözlerini nakl ve irat ederdik. Duyduğuma göre بردتکین in evlât ve ahfadının tarihleri نعرکوت kalasında bir kumaş üzerinde yazılı bulunmuş imiş. Bunu görmeğe pek çok çalışdım ise de müteaddit sebeplerden dolayı görmeğe muvaffak olamadım (S. 207).

[1] Osmanlıların birincileri (Osman Gazi)nin dahi kollarının uzunluğu hakkında rivayet vardır. Yahudilerin عنایه denilen fırkları dahi kendilerine baş olacak kimsenin ayakta iken ellerinin parmak uçlarının dizlerine gelmesini şart koşarlar.

[2] ابوالرحمان , الآثار الباقیه , S. 42 اردشير رعون in her istediğini yapmağa kadir olduğundan kinayé olarak (Uzun elli) diye lakaplandırıldığını söylemektedir.

silerin ikincileridir. 136, 753-158, 774 e kadar halife idi.) Perdedarı ^{سج} a şöyle söylemiş idi: Beni; servet cem'ettiğimden dolayı tayip ediyorlar ve bana bahil diyorlar. Bende buhul yoktur. Beni Tanrı bu kötü huydan beri yaratmıştır. Servet cem'ettiğim insanların dirhem ve dinar kulları olmalarındandır. Bunları topladığım bunlar ile onları kendime kul etmek ve onları kendime bağlamak içindir.

13 — Yer altında gömülü duran definelerki çok defalar zayı ve gayip olmağa mahkûmdurlar, bunlar birbirlerine taban zıt olan; yekdiğerine muhalif iki uçta bulunan kimseler; yani hükûmdarlar ile dilenciler tarafından gömülmetedirler. Dilenciler dilencilige alıştıktan sonra biraz da dilenmekte çene kuvvetli olacak olursa ne bir yiyecek ve ne giyecek ve içecek almağa lüzum kalmıyacağından ellerine geçen paraları üstüste koyarak yığırlar ve gittikçe ellerinde bulunan bu paralar çoğalır ve günden güne büyür ve artar. Bu paraları saklamak için en emim çare ve vasıta yere gömmek olduğundan bunları yere gömerler ve bunlar şunun bunun verdiği yiyecekleri yediklerinden veya pek az yiyecek yemekte bulduklarından birdenbire veyahut kötü hastalıklara tutularak fena bir halde hayattan çekilip giderler ve gömdükleri paralar yer altında saklı ve gömülü kalır, Hükûmdarlar ise başlarına binbir türlü felâketler gelmek heran muhtemel bulunduğundan kalelerde saklı para buldurmağa mecburdurlar. Onlar; bu paralara kendilerinden başka bir kimsenin müttali olduğunu istemezler. Bunun için bu paraları koydukları yerlere nakledenleri öldürenler bile vardır. Bu kadar ileri gitmeyenler paralar ile beraber boş sandıklara koydukları kimseleri hamil olan katırları geceleyin bizzat kendileri sevkile onları asla tayin edilmeyecekleri bir yere çıkararak bu paraları gömdürdükten sonra yine onları bu boş sandıklara koyarak geceleyin geri döndürüyor idiler ve bu işte kullanmış oldukları kimselerden hiç birini ikinci defa bu işte kullanmıyorlar idi. Bu paraları nakledenler bazan bindikleri sandıkların dibinden azar azar pirinç döküyorlar ve ertesi günü bu pirinçleri takip ederek paranın gömülü olduğu mahalli buluyorlar idi. Bu gömülü paralar çok defalar yer altında zayı olup gidiyor idi. Bunlar bazan bir yağmurun sellerile açılır ve bazan da bir tesadüfün kazmasıle meydana çıkarki bunlar zayı olanlara nazaran pek azını teşkil ederler.

14 — Hükûmdarlar; gerek ıztırar saikasile ve gerek ihtiyarlarile olan hareketlerinde mal ve mal sahiplerine muhtaçtırlar. Malin ise aynen her zamanda ihzarı ve her zamanda ve mekânda insanın bunu yanında buldurması mümkün değildir. Bunun için nerede olursa olsun lâzım olan eşyayı hemen ihzar etmek maksadile yükçe hafif bir vasıtaya ihtiyaç hasıl olmuş ve bunun için umumiyetle altın ve gümüş ve bakırdan sikke-

ler yapılmıştır. Her hükümdar düşmanlar ile olan muharebelerde bazı kerre galip ve bazı kerre mağlûp olmakta ve mağlûp olan tarafın kaçarken pek az yüklü bulunması lâzım geldiği görülmekte olduğundan kıymetli cevherler ehemmiyet kazanmağa başladı. Çünkü birkaç miskal ağırlığında olan bir taş binlerce altına alınıp satılır idi

15 — Altın ve gümüş kaplardan su içmek haram kılınmıştır. Çünkü bunlar sikke olmaktan ve bu suretle bunlardan umumun menfaatlenmesinden alakonulmuşlardır. Aynı zamanda zayıf bir fikir olmakla beraber şu da vardırki bu türlü altın ve gümüş kaplara hükümdarlar malik olabilirler. Ve hükümdarlar başları sıkıştığı vakit bu ellerinde bulunan altın ve gümüş kaplarından sikke kestirmeğe kalkıştılar. Ve bu hal kendilerinin paraca sıkışmış olduklarını herkese bildirir ve onların gizli kalması lâzım olan vaziyetleri meydana çıkararak düşmanları bundan istifade etmek isterler ve aynı zamanda kendi tabası da hükümdarlarının mâlî vaziyetinden tamaa düşmüş olurlar.

Hülâsalarını yazdığımız bu on beş توبیه ile birinci fasıl bitmekte ve bunu ikinci fasıl takip etmektedir. ابوالريحان bu fasılda; hükümdarların hazinelerinde saklanılmakta olan cevherler ve kıymetli taşlardan bahsetmek sırası geldiğini ve bunlara mahsus bir makale yazdıktan sonra bu makaleyi takip edecek ikinci makale ile de bu cevherler ve kıymetli taşlar ile aynı ananın karından doğmuş ve aynı sütü emmiş olan ve aynı zamanda menfaat ve tezyinat hususunda onlardan aşağı kalmıyan madenlerden bahsedeceğini bildirmiş ve burada bu eserini مودود ın oğlu مودود için yazmış olduğunu söylemiş ve bu faslı bu sözler ile açmıştır.

Birinci makale cevherler:

ابوالريحان bu makalenin başında yukarda adı geçen نصر بن یعقوب ال دینور ın kitabına Emevîler ve abbasîler devirlerindeki cevherlerin meşhur olanlarının adlarını saymakla başladığını ve bunlardan عون المبادی [1] ve یعقوب الكندی ve saireyi saydığını söylüyor. Ve kendisinin bunların adlarını saymağa lüzum görmediğini bildiriyor. Bundan sonra; cevherlerin en nefisi ve en belâsı olduğunu söylediği; ve asıl adı Farsca یا کند [2] iken Araplar tarafından

[1] نصیرالدین الطوسی nin (Tensuknamei ilhanî) sinde (S. 29, Veliyyüttin Efendi kütüphanesi, sayı 2542 mecmua). Görüldüğü veçhile bu عون Abbasîlerin üçüncü halifelri مهدی zamanında (158, 774 - 169, 785) ve ابن ابی اصیبعه nin طبقات الاطباء sında görüldüğü veçh üzere (C. 1 S. 129) هارون, 170 - 786, 193 - 808) devrinde yaşamış idi. Hakikî yakutları sahte yakutlardan ayırt etmek ve sahte yakutları hakikî yakut fiyatına satmanın önüne geçmek için yakutları ateşe koyuyor ve yananların sahteliklerini meydana çıkarıyor idi. Bunun için halis yakutlara عونى deniliyor idi.

[2] برهان قاطع, tercemesi).

ياقوت diye Araplaştırılmış olduğunu bildirdiği ياقوت ile söze başlıyor. Ve (ياقوت) un kaç renkte bulunduğunu ve bu türlü türlü renkler içinde en makbul olanını bildirerek bunun madenin (Serendip) adasında olduğunu söylüyor.

Ve ياقوت un ayıblarından birinin delikli olması olduğunu ve bunun delikleri arasında buldurulan hardal miktarı zehri yalamak suretile intihar edildiğini bildiriyor. Bunlardan sonra ياقوت hakkında şu hikâyeleri söylüyor:

Deniz yolculuğu yapanlardan birinin ifadesine göre şidetli bir rüzgâr bunların gemilerini جبل برق [1] şarkındaki جبل الخضمر limanına sığınmağa mecbur etmiş idi. Gemidekilerden bazıları karaya çıkmış ve dönüşlerinde bu kararın güzelliğini geminin reisine söylemiş olduklarından yanlarına yiyecek ve içecek alarak tekrar bu karaya çıktılar, Bunlar burada bir korunun içinde bir havuz ve havuzun kenarında ihtiyar bir kimse gördüler. Yanlarında bulunan ceviz, badem, hurma ve saireden bu kimseye verdiler. Bu kimse kalkıp oradan pek uzak olmıyan mekânına gitti ve hurma yapraklarından örülmüş bir sepet içinde bir miskalden fazla ağırlıkta kırmızı bir ياقوت getirdi, ve bunun kendisine verdikleri şeylere mukabil onlara verdi.

Geminin reisi adamlarından birini gemiye gönderip bununla gemiden ceviz, hurma ve saire gibi bir çok yemişler ile beraber kumaş ve futa ve tuz gibi hediyeler getirtti ve bunları da o ihtiyara verdi. İhtiyar bu sefer bunlara altı miskal vezninde başka bir ياقوت verdi. Yalnız şu var idiki bu ياقوت pek basit ve pek ince idi. Gemi reisi ihtiyara bu ياقوت ları nereden bulduğunu sordu. İhtiyar bunun elinden tutup kendisini bir kumlu dereye götürdü ve yağmur sellerile bu taşların buraya geldiğini ve bunları burada bulduğunu söyledi. Ve kendisinin züht ve ibadetle meşgul olmasındandolayı bu taşların kendisince bir kıymeti olmadığını ve bunları aramağa ve toplamağa lüzum görmediğini ilâve etti. Bu zahit kendileri için bunları toplayacağını ve dönüşlerinde kendilerine vereceğini bunlara söylemiş idise de kendisile bir defa daha buluşamadılar [2].

الجواهر الخلقا de şu hikâye vardır:

نوروز و متوکل hediyelelerini kabul ediyor idi. Kendisine takdim edilen hediyeler en güzel ve en zarif ve kıymetli şeyler idi. Kendisinin hususî

[1] Hindistan sahillerinde bir yanar dağ (الجواهر في الجواهر, S. 62).

[2] Bu hikâyeyi نصير الدين الطوسي (Tensukname) sinde aynen ابوالرحمان dan naklediyor. (S. 26).

tabibi جبرئیل بن جبرئیل [1] dedi hediyesini takdim etmek üzere متوکل in huzuruna girdi. Hükümdar ile aralarında teklifsizlik bulunan bu tabibe hükümdar bu gün kendisine takdim olunmuş olan hediyeleri nasıl bulduğunu sordu.

بختیشوع bunların dilencilerin ellerindeki nesnelere gibi kıymetsiz olduğunu ve şimdi kendisinin takdim edeceği hediyeği görmesini söyleyerek yeninden abanozdan mamûl üzeri altın kakmamalı bir kutu çıkardı. Ve bunun içinden yeşil ipeğe sarılı يانوت tan bir kaşık çıktı ki buna bakan gözler kamaşıyor idi. متوکل o ana kadar buna benzer bir nesne görmemiş idi [2].

خوارزم e محمود بن سبکتکین her yıl يانوت dan bahsederken len hediyeler arasında sapı kırmızı yakuttan bir bıçak gördüğünü ve bu sapı tutan kimsenin elinin hem üst ve hem alt tarafından bu sapın iki tarafının da dışarıda kaldığını ve yalnız bu yakutta bir özürü olarak (دөгümlü) olduğunu söylüyor ve bu yakutun bir daha ismini duymadığını ilâve ediyor. Kendilerinin katında خوارزم hazinesinde ağırılığı altmış miskalden biraz fazla gök renkli - boz bir parça yakut bulunduğunu ve üzerinde; göksüne doğru dikmiş olduğu dizlerinin üstüne çenesini koymuş ve bu dikmiş olduğu dizlerini inciklerinden ellerinin parmaklarını biri birine geçirerek halka yapmış olduğu kollarile kemerlemiş olarak oturmakta olan bir kız resmi hâk olmuş olduğunu dahi burada söylemektedir [3].

(Serendip) de kurşun arasında üzeri tozla örtülü kırmızı ve büyük bir yakut bulunduğu ve üzerindeki toz toprak kazınca altından bir haç çıktığı ve Bizansa götürülüp Bizans hükümdarına büyük bir para mukabilinde satıldığı hikâyesini dahi duyduğunu burada söylüyor. Ve bunun bir hikâyeden ibaret olduğunu ilâve ediyor. Ve diyor ki: Böyle itimada şayan olacak bir esasa istinat etmeyen bu söz (Konstantin) in gökte salıp şeklinde bir şihap görmesi üzerine bunu bayraklarına koymuş olmasile her muharebede muzaffer olması hikâyesine benzer [4].

[1] Arapça metinde burada جبرئیل بن بختیشوع yazılmış isede bu zat متوکل in culusundan evvel (213 - 828) de ölmüş olduğundan bunun بختیشوع بن جبرئیل بن بختیشوع olması lâzımdır. Çünkü متوکل in hususî tabibi جبرئیل بن بختیشوع idi. Nitekim haşiyede de bu suretle tashih edilmiştir.

[2] Bu hikâye aynıله ابن ابی اصیبعه (C. 1, S. 143).

[3] Bu hikâyeyi dahi نصیرالدین الطوسی (tensukname) sinde ابوالرحمان dan nakletmektedir.

[4] الاثارالباقیه ابوالرحمان sinde bu hikâyeyi şu suretle tafsil etmektedir:

(Muzaffer Konstantin) devrinde nurdan veya ateşten gökte haça benzer bir şekil görünmüş ve kendisine bu şekli bayraklarına koyacak olursa etrafını kuşatmış olan düşmanlarına galebe edeceği söylenmiş ve bunun üzerine galip gelmeğe başlamış ve bundan dolayı da hıristiyan olmuş idi. Ve bunun anası da kendi itikatlarınca عیسی peygamberin

Burada *ابوالرحمان* 1 ele geçirmiş ve bilahare *بغداد* tan gelenlerin *بصره* *عراق*; *ابوالرحمان* nin kırmızı yakuttan büyük bir kitaya malik olduğunu ve altın üzerine oturtulmuş olan bu (yakut) a (*جبل - dağ*) diye isim vermiş olduğunu haber verdiklerini dahi söylemektedir.

ابوالرحمان diyorki: Emevîlerin gününde ve Abbasîlerin ilk devirlerinde yakuttan fincanlar ve kadehler yapılıyor ve kullanılıyor idi. Bunun için *حومله - حرمله* (?) (819 - 204, 767 - 150; *امام شافعی*) yapılmış olan şeylerin kullanılmalarının caiz olmadığını ve bunların kıymetlerinin altının kıymetinde fazla olmasından dolayı bunlardaki israf manasının altındaki israftan fazla olduğunu söylediğini görüyoruz. *الام* adlı kitabında ise bunlardan yapılmış olan kapların kullanılmaları mübah olduğunu çünkü *نص* da yalnız altın ve gümüş bulunup bunların bulunmadığını söylemiştir.

Yakuttan sonra sıra ile *بدخشان لعلى* [1] ve *الماس* [2] den bahsetmiş ve bunlardan sonra (inci) ye geçerek (inci) nin Arapçadaki türlü türlü adlarını ve muhtelif şekillerini bildirmiş ve arapça buna dair bir çok şiirler getirmiş ve cevherilerce inciye verilen isim ve sıfatları ve bunların kıymetlerini ve ne suretle delindiklerini ve bozulan incileri nasıl ıslah edildiklerini söylemiştir. Bu arada (mercan) dan bahsederek yine inciye dönmüş ve incinin; ve sedefin neresinde ve nasıl husule geldiğinden ve inci saydedilen yerlerden ve bu sayt yerlerinde dalgıçların daldıkları suların derinliklerinden ve bunların suya ne suretle

asılmış olduğu haçı *قدس* de arattırıp buldurmuş ve bu haçın yanında *عیسی* ile beraber asılan iki hırsızın haçları da beraber bulunarak bunlardan hangisinin *عیسی* ya ait olduğunu bilinememiş ise de bir ölünün üzerine bunlar sürülerek *عیسی* nin haçından ölü dirilmiş olmakla kendisine ait olan haç diğer haçlardan seçilmiş idi.

Bunların bazıları (Kostantin) in gördüğü salibi tevil için dört yıldızdan mürekkep olan ve bir mainin zaviyelerine benzer bir vaziyette bulunan Arapların *القعود* dedikleri; dülfin şeklindeki yıldızların o tarihte *عیسی* nin çarına gerildiği mevkiin önünde görülmüş olduğunu söylemişler ise de bu (dülfin yıldızları) nin sabit yıldızlardan olduğunu ve bunun her zamanda bu şekil ve surette görülmekte olduğunu düşünmemişlerdir. Böyle kendilerinden başka herkes tarafından her zamanda ve her makanda görülen ve bilinen yıldızların yalnız o zamanda görünmüş olduğunu söylemeleri hristiyanların salıp hakkında uydurmuş oldukları bu türlü birçok hürâfelerin yanına konulmalıdır.

Umumî kütüphane nüshası, S. 226.

[1] (Tensuknamei İlhanî) sahibi *تصیرالدين طوسی* diyor ki: [S. 42, Veliyyittin ef. kütüphanesi, sayı 2542 mecmua]. Üzerinde birçok büyük padişahların adları yazılı olup (Azerbeycan ata beyleri) hazinesinden *خوارزمشاه* in hazinesine düşmüş ve onun hazinesinde bulunmuş olan büyük bir kıta lâal bugünlerde (Kaan) a getirilmiş ve bunun gibi bir aal görmemiş olduğundan kendisince pek makbule geçmiştir.

[2] Sinin zammı ve zalî mucemenin fethile bir hacerdir ki anımla kılıcın pası açılır ve üstura çarhlanır ve dişlere cilâ verilir. Türkîde tahrif ile zımpara dedikleridir.

(Kamus tercemesi).

ve nasıl daldıklarından ve sayt zamanından bahsetmiştir. Bu bahsin nihayetinde halis incilerin yuvarlaklarının ve müstatillerinin kıymetlerini bildirir bir cetvel ilâve etmiştir.

Araplardan غسانی lerin hükümdarlarının başlarındaki taçların ve bellerindeki kemerlerin üzerindeki boncukları her senede bir adet tezyid ettiklerini ve bunlar ile bir hükümdarın hükümdarlık seneleri anlaşıldığını söylerken İran padişahlarının taçlarındaki boncukların inciden olduğunu ve bunların bir de (21) daneli Dürrüşehvardan tesbihleri olduğunu hikâye ediyor.

محمود بن سبکتکین nin hazinesinde; bir hurma ve bir zeytin çekirdeğinin bazı kısımlarının inciye istihale etmiş olarak mevcut olduğu rivayetini sahih bulmüyor, Ve bir hayvan olan incinin bu çekirdekler ile tegaddisini mümkün görmüyor ve bunun gıdasının kendisine mümasil olacağını ve mümasil olması lâzım olduğunu söylüyor.

İnciden sonra sıra (Zümrüd) e gelmektedir.

Bu bahiste (zümrüd) ün nevilerini ve (zümrüd) e dair duyduklarını ve gördüklerini söylüyor ve buraya dahi zümrüdün kıymeti hakkında bir cetvel ilâve ediyor.

ابو الریحان diyorki:

Ben; خوارزمشاه . مأمون [1] ın meclisinde (zümrüd) den terazi gözü büyüklüğünde bir maşrapa gördüm, rivayete göre bu maşrapa Samanîlerin hazinelerinde iken (Buğrahan) ın Samanîlerin üzerine yürüdüğü hengâmda [2] (Buhara) dan خوارزم e getirilmiş ve burada bin dinara satın alınmış idi. [3].

(منصور, 136, 537, 158 - 774) n malik olduğu iki miskal ağırlığında bir zümrüt yüzük taşı var idi ki yeşillüğinden dolayı buna (بحر - deniz) der idi. Bunu 40,000 dinara almış idi.

Eskiler umumiyetle (zümrüd) ün yılanın gözü üzerinde hususî bir

[1] مأمون ünvanını taşıyan iki مأمون vardır. Bunlar ata ve oğuldurlar. İkisinin de adı مأمون dur. Birinci مأمون (ابن ثور) e göre (387,997) de ve ikinci مأمون (407,1016) da ölmüşler. İkinci مأمون ın kardeşi علی بن سبکتکین in eniştesi olduğu gibi bunun vefatından sonr kardeşi مأمون dahi aynı kadını alarak مأمون بن سبکتکین e bu da enişte olmuş idi. ابو الریحان ata ve oğlu olan bu iki مأمون lerin ikisinin de muasırı idi.

[2] مأمون ın عتی sine bakınız. (Birinci kısım, S. 169).

[3] Bu hikâyeyi de نصیرالدین طوسی (tensukname) sinde (zümrüt) bahsinde zikretmiş ve bu bahiste şu hikâyeyi de söylemiştir: سلطان علاءالدین ın hazinesinde yekpare murabba bir reyhanî zümrüt vardı. Bu zümrüdün üzeri düz ve büyüklüğü bir insan eli büyüklüğünde idi. Vezni otuz miskal olup etrafı altından bir su ile çevrilmiş idi. Bunun üzerine bir sanatkar iki arslanın sırtında bir taht tasvir etmiş idiki, bu güzellikte bir insanın değil taş üzerinde mum üzerinde bile bunları yapması mümkün değildi (S. 38).

tesiri olduğunu; yılanın gözü (zümrüd)e ilişecek olursa kör olacağını ve gözünün akacağını kabul ederler idi [1].

(Zümrüd) ün bu hassası onlarca o kadar maruf ve meşhur idi ki bu mevzuda ki kitapların hiç birisinde bu bapta ufak bir şüphe görülmemiş [2] dir. (zümrüd) ün bu hassası şiirlerdegişmiş idi.

Bu malûmatı bize veren ابوالرحمان burada bu arapça şiirlerde birini irad ediyor, Ve buna ilâve olmak üzere eski mükâtebe ve müraselelerden bu hususta bir misal dahi zikrediyor. Bununla beraber rivayetleri kendi şahsî tecrübe ve tahkikleri ile tesbit etmek ve her şeyin hakikatını bizzat bulmak ve bilmek fitratında yaradılmış büyük insanlardan biri olan ابوالرحمان bu baptaki ittifaka muhtelif kalmış ve tecrübelerinin bunu tasdik ve teyit etmediğini şu suretle zikretmiştir.

ابوالرحمان diyor ki:

Şimdiye kadar yazılmış ve söylenmiş olan kitaplar ve risaleler ve şiirlerde (zümrüd) de yılanın gözünü akıtmak hassası olduğunu görüyor ve okuyor idim. Benim tecrübelerim ise (zümrüd) ün böyle bir hassası olduğunu tasdik etmedi. Ben; bu husustaki tecrübemi türlü türlü şekiller ile tatbik ettim. Hatta yılanın boynuna zümrüt gerdanlık dahi geçir-

[1] مال ماونتاد و شهرت اژدها
سایة مردان زمره ابن دورا
(Mesnevî)

Mal yılanıdır. Şöhret te Ejderhadır. Evliyanın Himmeti bu ikisinin Zümrüdüdür.

[2] Bayazıt camii içindeki Veliyytin kütüphanesindeki جابر بن حیان - (Tarsus) lı idi, Kendisinin جعفر الصادق - 80,699 - 148,765) in tilmizi olduğu söylenilir - ın 2564 sayılı کتاب الحجث - كتاب الحجث - (المخوص الكبير - كتاب الحجث) adlı kitabının baş tarafında; yılanın halis zümrüde baktığı zaman hemen gözünün kör olduğu söylenilmektedir. Burada (Karluk) Türklerinin topraklarında ki; Karluk deresindeki yılanların kendi kandilerini görmelerile öldükleri ve bunları gören insanların dahi derhal öldükleri yazılıdır.

Yukarıda adı geçen (Tensiknamei ilhanî) ile aynı cilt içinde bulunan الاحجار الموكية sinde [Tifaş-ı adı محمد بن يوسف dır. (Tifaş) Afrikada eski bir şehirdir. (651, 1253) de ölmüştür.] dahi şöyle söylüyor:

Halis (Zümrüt) yılanın gözünün akıtır. Yılan; (zümrüd) ün (zubabî) kısmına bakacak olursa derhal gözü akar. Ben; (zümrüd) ün bu hassiyetini bizzat tecrübe ettim ve sahil olduğunu gördüm şöyle ki:

Bir yılanıya bir yılan tutturup bu hayvanı bir tasın içine koydum. Ve bir okun ucuna balmumu ve balmumunun üzerine halis bir (zümrüd) yapıştırarak bunu yılanın gözüne yaklaştırmaya başladım. Hayvanı iptida oka doğru kuvvetli sıçramalar yaptı. Ve tasta dışarı fırlamağa uğraştı. (zümrüd) ü kendisine tamamilen yaklaştırdığım vakit tırnak üzerinde bit kırılırken duyulan hafif çıtılama gibi bir ses duydum. Bunun üzerine hayvanın gözlerinin his olunacak derecede dışarı uğramış olduğunu gördüm. Hayvan ne yapacağını; nereye gideceğini bilemiyerek tasın içinde kıvrılıyor idi. Atılması ve bütün hareketleri sönmüştü.

dim. Ve zümrüdü bir ipe geçirip hayvanın gözünün önünde tuttum. Ve hayvanın içinde bulunduğu sepete zümrüt döşedim. Her ne yaptım ise yaptım; yaz, kış, sıcak ta ve soğukta dokuz ay kadar bu tecrübelerime devam ettim.

Yapmadığım yalnız bununla hayvanın gözlerini sürmelemediğim kaldı... Neticede gördümki bunların hayvanın gözüne hiç bir tesiri olmadı. Eğer gözünün ferî artmadı ise ne alâ... [1].

(zümrüt) den sonra (firuze) den bahsediyor [2] ve bunun (lacivert) den daha mavi ve daha katı olduğunu ve (Nisabur) dağlarından celp edildiğini ve İrak, Horasan ve Hind ahalisinin bunun neveleri hakkında zevkleri muhtelif ve (İlak) deki medenini bitmesile bu nevinin kıymetinin arttığını söylüyor. Ve (Gazne) den سلطان الدولة ye elçilikle (Şiraz) a gidenlerin سلطان الدولة in sarayında elma büyüklüğünde yuvarlak bir firuze görmüş olduklarını hikâye ediyor. Ve elinde bulunduğunu bize söylemiş olduğu نصر بن يعقوب kitabından da şunu nakl ediyor:

(İsfahan) kethudası ابوعلی الرستمی nin firuzeden bir sofrası var idi. بخزار den زیار بن مزاحم bunu مراداوچ بن زیار nin elinden almış ve kardeşi وشمکیر e yollamış idi. Bilahare bu sofraya آل بویه ye geçmiş ve ری e nakl olunmuş idi.

ابوالريحان bu hikayeden sonrs diyerki:

(شمس المعالی قابوس بن وشمکیر) ın (Horasan) a geçmeden mukaddem کاشک kalasında (firuzci) diye maruf olan bir altın sofrası bulunduğunu ben جرجان da iken duyuyordumki duyduğum sofraya bu sofraya olmalıdır.

ابوالريحان (firuze hakkında ابوبکر الخوارزمی nin pek güzel bir teşbihini havi bir şiirini getirdikten sonra عقیق e geçiyor. Ve bunun türlü türlü renklerini söylüyor ve arapların cahiliyet devrinde tapmakta oldukları حلی adlı sanemlerinin akikten olduğunu ve bunun kırık olan sağ elinin altından bir el ile ikmal olunmuş bulduğunu ifade ediyor. Ve Hindlilerin böyle

¹ ابوالريحان (Hind) e dair yazmış olduğu eserinde: Hindlilerin «Tanrının aziz kılmış olduğu cevherleri aziz tutmayup bunları başka taşlar gibi tutaular; ataların hukukunu gözetmeyenlerin girecekleri کرمش cehennemine gidcekler. S 30» diye itikat itmekte olduklarını bildiriyor ki bu itikad bize Litholâtrie devrinin bir bakiyesi gibi görünmektedir. Kıymetli addedilen taşların hepsinde bir hassa kabul edilmesi de Hacerperestlik devrinin bir bakiyesi olmak mümkün olduğu gibi bazı sanemlerin dahi bu türlü taşlardan yapılmış olması bunlarda sonradan böyle zafî hassalar kabul olunmuş olmasına sebep olmuş olabilir. Şunu da söyleyelim ki ابوالريحان nin bu kitabının kenârına احمد بن محمد بن خطیب داريا محمد بن احمد nin bu kitabının kenârına احمد بن محمد بن خطیب داريا محمد بن احمد nin yazmış olduğu gibi زکریا الرازی yi red ederken (zümrüd) de böyle bir hassa bulunduğunun şahih olmadığını ابوالريحان dan evvel söyleyenler vardır.

[2] (Tensuknamei İlhanî) de görüldüğü vech üzere (S.45) (Alp Arslan) Pars iklimini elde ettiği vakit اصطخر kalasında firuzeden bir kap bulunmuş idi ki içi iki batman misk ve anber alıyordu. Üzerinde eski mecus yazısıyla چشید in adı var idi.

kırık veya delik sanemleri kullanmadıkları halde « lilerin böyle kolu kesik olan bir saneme nasıl tapmış olduklarını teaccübe şayan buluyor.

(Akik) den sonra جرع [1] a geçiyor. Ve bunun بن de çıktığını ve gayet sert olduğundan bazı aletlerde mihverlerin yataklarında kullanıldığını ve bunun türlü türlü renkleri ve neveleri olduğunu söyleyor. Ve üzeri çizgili olduğundan böyle sırtları çizgili hayvanların buna benzediklerini ve bu bapta bazı arapça şiirler zikrediyor.

جرع ابو الريحان da sonra (billur) dan bahsediyor. Ve bunun (Erminiye) ve (Bitlis) de madeni bulunduğunu ve dört nevi olduğunu söyledikten sonra şu hikâyeyi anlatıyor:

(Nisabur) u çiğneyip (Horasan) valisi محمد بن طاهر den سفيطاه i gafil avladığı ve kendisini donsuz, paçasız yakaladıktan sonra bu mağlûp vali يعقوب بن ليث e hazinelerini gösteriyor ve bunlardaki türlü türlü zarif billûrların kıymetleri hakkında malûmat veriyor idi.

يعقوب yanındaki hizmetçisine bir sopa ile bunları derhal kırmasını emretti. Ve bunu müteakip kendisinin su içtiği; tunçtan mamul serçe parmak kalınlığındaki maşrapasile su içerek bu maşrapayı yere vurdu. Ve maşrapa yere düştüğü vakit kuvvetli bir ses çıkardı ve fırl fırl döndü. Bunun üzerine محمد بن طاهر e dönüp:

“Ey filânın oğlu... parayı bu kaplara vermenin ve bunlar uğruna serveti zayıf etmenin sana bir faidesi dokundu mu?... Bana da onlardan başka olan kaplar ile su içmek bir zarar verdi mi... Bunlara verdiğin servet ile seni bana karşı müdafaa edecek erler tedarik etmiş olmalı mı idin?,” diye acı sözler söyledi.

ابو الريحان bu hikâyeden sonra da kendisinin elinde bulunan bir billûr küreden bahsediyor. Diyor ki:

“Benim malik olduğum bir billur küre varidi ki bu kürenin içinde Hind’de biten bir çiçeğin başağı tamamile mevcut idi. Yalnız bu başağın uçlarındaki kıllardan bazıları kırık idi. Aynı zamanda bu başağın bir de yeşil yaprağı var idi. Bu başak gibi yaprak ta terütaze görülür idi. Şüphe yoktur ki billûrun mayi bulunduğu sırada bu ihtilât vaki olmuş ve billur donduktan sonra bunlar billurun içinde kalmış idi.

[1] خرزيماني ميني ye denir ki akli karalı yemenî boncuktur. Yemende ve Çin diyarında zuhur eder göze ve tabakatına şebih sevad ve beyaz olmakla göze teşbih edip göz boncuğu tabir ederler. Bunun bir kısmına Farisîde babagorî ve bir kısmına süleymanî derler (عين المهر - kedi gözü) dedikleri dahi bunun nevidendir. Cezi mezkûru yüzük edip takılmak hüzn ve kederi muris ve korkunç rüyalara ve halk ile muhasamaya bais olur. Usreti veladeti olan hatunun saçını aralığına sarsalar darsaat tevlidi babında acibüleserdir (قاموس Tercemesi).

Bundan sonra (mercan) nevinden bir nesneden ve bununla (mercan) arasındaki farktan bahsediyor. Ve sonra Hindlilerin دمج dedikleri tutyâ nevinden bir taş ve (lacivert) i söyleyerek (yeşim) e geçmektedir.

ابوالريحان burada (yeşim) in (haten) den çıktığını söylemekte ve şöyle demektedir :

Burada (kaş) denilen bir vadi vardır ki (yeşim) in beyaz ve âlâsı buradan çıkar. Burada büyük parçaların çıktığı yer hükümdara mahsus olup ahali küçük parçaları alabilirler. Bundan başka (Karakaş) denilen bir vadi daha vardır ki buradan çıkan (yeşim) in rengi (Kaş) dan çıkanlar kadar beyaz olmaz. (yeşim) in kendisine veya (yeşim) cinsinden olan bir taş (galebe taşı) denilir. Bunun için Türkler kılıçlarını ve atlarının üzerindeki eğerlerini ve bellerindeki kemerlerini savaşlarda galebe çalmak niyetiyle bununla süslerler. Bunlara bakarak başka kimseler de bu niyetle parmaklarına bundan yüzük takmağa ve bıçaklarına bundan sap yapmağa başladılar [1]. كتاب البحث de (yeşim) e (galebe taşı) denilmekte ve Türklerin bunu karşılama çıkan kimselere galip gelmek için ve aynı zamanda yedikleri hamur ve kızartma ve saire gibi hazmi güç olan yemeklerden mideleri ağrıtmamak için kullandıkları bildirilmektedir. Ve سرو نصر من يعقوب bunun firuzeden daha katı olduğunu ve Türk diyarında denilen bir vadiye bunları yağmurlardan hâsıl olan sellerin getirdiğini ve bu taşın elmas ile kesilip bundan kemer ve yüzük yapıldığını söylemektedir.

ابوالريحان bundan sonra سراج denilen bir boncuktan bahsediyor. Ve bu boncuğun koyu siyah ve parlak bir taştan yapıldığını ve bunun güneşten kızışınca nefis kokusu çıkardığını ve hattâ parladığını duyduğunu söylüyor ve diyor ki:

(Fergana) lilerin tandırlarını kızdırdıkları taşlaşmış nefte benzer bir siyah taş vardır ki bu taş ona benzer. (Fergana)lılar bu taşın külünü çamaşır yıkamakta kullanırlar. (Fergana) da içinden zift, katran, nefis ve چراغ سراج dedikleri siyah mum fişkıran bir dağ vardır. Sonra قمر tarafında da nişadır, zaç, civa, demir, bakır, kurşun, (İlak firuzesi), gümüş

[1] D. L. T. de (C. 3, S. 112) şöyle deniliyor :

Kaş - beyaz ve siyah neveleri olan saf bir taştır. Bunun beyazından yıldırımdan ve susuzluktan ve gök gürlemesinden korunmak için yüzük yapılır.

Yine bu kitapta (C. 3, S. 113) şöyle söyleniyor;

Kaş öküz - (Haten) beldesinin iki tarafında akan iki deredir ki bunlardan birine (Örnek kaş öküz) derler. Bu saf taşın beyazı burada bulunduğundan bu dereye bu ad verilmiştir. Bu derelerden ikincisine (karakaş öküz) derler. Bu saf taşın siyahı burada bulunur. Bu taş bütün dünyada yalnız bu iki derede bulunur. Başka bir yerde bulunmaz.

ve altın bulunur. Şu kadar var ki bu taşın (Fergana) daki kaynağı neftin tortusu ve سح in kötüsüdür [1].

Bu bahisten sonra باذهر taşını söylüyor ve bunun madenî bir taş olduğunu ve madeninin کرمان hududunda زرد dağında olup beş renkte bulunduğunu ve bundan sonra حجرالتیس - keçi taşı) denilen تریاق فارسی yi söyleyerek (mumya) [2] ya geçiyor ve diyor ki :

Delikanlılığında bir ihtiyar Türkmen hatırlarım ki (Sütkend) hududundan her yıl خوارزمشاه a gelir ve kendi yapması olan nebatî mumya ve saireden mürekkep bir takım hediyeler getirir idi. Bu ihtiyar; kendilerinin bütün yaptıkları ilâçları tamamen otlardan yaptıklarını ve otlardan yapılan ilâçların tesirlerinin daha fazla ve daha çabuk olduğunu iddia ediyor idi.

Toğancı başının elinde padişahın gözdesi olan bir toğanın ayağı kırılmış ve bu toğancı başına خوارزمشاه gazep edip toğanın ayağına mukabil bunun da ayağının kırılmasını emr etmiş idi. Cellad bunun ayağına bir değnek ile vurdu. Celladın bu hareketini gören toğancı başının bir düşmanı cellada hitaben: "Bu, ayak kırmak mı?.. yoksa uvmak mı?..", diye cellada söylendi. Cellad bunun خوارزمشاه a şikâyet etmesinden korkarak toğancıbaşının ayağını kırdı ve kırık ayağı kalem kemiğinin iç yüzüne koydu ve bu adama : "Nasıl yetermi? yoksa daha eksik bir şey kaldı mı?..", diye ayak kırmayı tamam ettiğini söyledi ve gösterdi.

خوارزمشاه a toğancıbaşının ayağı kırıldığı haber verildi. خوارزمشاه pişman oldu ve acıdı ve kendisine Türkmenin mumyasından içirilmeği emretti. Ben; bu vakadan bir yıl sonra bu toğancıbaşını elinde bir toğan olduğu halde at üzerinde gördüm. Atından indiği vakit yerde iztrap ile yürüyor ve bastona dayanmadan yürüyemiyor idi.

[1] الأثرالباقیه, ابوالریحان, S. 88; yazma nüsha; umumî kütüphane, sayı 4667) (fergana) hilerin çok yaşadıklarını ve burada ve de تمامه de başka yerlerde görülmeyen pek çok yaşlı ihtiyarların görüldüğünü söylemektedir.

[2] Yunanca bir kelimedir. Aslı (mumyay) dır [elimizdeki الممیر nüshasında «mumyay» şeklindedir.] Ahırından kısaltmak için (ya) hazfolunur. Manası (cisimleri hıfzedem) demektir. (mumya) bir ilâçtır. İçilmek ve hariçten vücut üzerine sürülmek ve yakı halinde yapıştırmak suretleriyle kullanılır. Bazı dağlardan yağmur sularile derelere inen ve donmuş bir halde bulunan zift kokulu bir maddedir. Aynı zamanda Mısırlıların ölülerini çürümekten korumak için yaptıkları tahnite dahi (mumya) denilir.

de; مینا da bulunan ve içerisi kovuklu olmakla başka taşlardan biraz daha hafif olan siyah bir taşa dahi (mumya) denilir ki bu taş kırılacak olursa kovuklarından siyah bir mayı çıkar. Bu taş kırılıp zeytun yağında kaynatılacak olursa içindeki bu siyah mayi hepsini dışarı atar (محیط المحيط).

(Mumya) dan sonra (Yılan boncuğu) nu ve bundan sonra (Hutuv) u [1] zikrediyor ve (Hutuv) un hayvanî bir nesne olup bunun herkesce hususile (Çin) liler ve şark Türklerince makbul olduğunu ve bunun kıymetli nesnelere saklanması gibi saklandığını söylüyor ve diyor ki:

Bunun باذ زهر ile alâkası olduğu ve kıymetinin bundan neş'et ettiği rivayet olunmaktadır. Güya buna zehir yaklaşacak olursa bunun üzerinde ter hasıl olurmuş nitekim طاووس un dahi kendisine zehirli bir yiyecek yaklaştırılacak olusa titredigi ve haykırdığı sanısı vardır.

Ben; (Katayhan) tarafından gelen elçilerden bu (hutuv) hakkında malumat istedim. Bunun kıymetli olmasının sebebi hususunda yalnız zehirden terlediğini ve bunun bir öküzün alın kemiği olduğunu söyledilerki bu malumat kitaplarda dahi vardır.

Yalnız kitaplarda bu öküzün (Kırgız) topraklarında olduğu fazla bir malûmattır.

Ben; şunu söyleyebilirim ki :

Gördüğümüz (hutuv) lar iki parmak miktarından daha enlidir. Türklerin öküzlerinin cüsselerinin küçüklüğü gözönüne getirilirse bu iki parmak enliliğindeki kemiğin bu hayvanın alınının kemiği olması hemen hemen muhaldir. Olsa olsa bu kemik o hayvanın boynuzu olabilir.

(Hutuv) un (sufili) dedikleri su gergedanının alını olduğu dahi rivayet olunmaktadır. Bunun üzerinde; Bulgarların Bahrimuhitten ayrılan Şimal denizinden خوارزم e getirdikleri bir arşın ve bir arşından biraz fazla uzunlukta olan balık dişi özünün üzerindeki gibi menevişler vardır.

Bundan sonra ابوالرحمان (kehruba), (miknatis), [2] شاهان, [3] شاذج ve حجرالمالح den bahsederek (yağmur taşı) na geçiyor.

[1] Bir hayvan boynuzudurki enfesi eşyadandır. Selâtin hazinelerinde bulunur, hamilien zehir tesir etmez. Ve zehir ana karip olsa üzerinde filhalarak zahir olur. Şak olursa içi hacir gibi çıkar ve içinde nukuşu garibe ve eşkâli acibe vardır. Ol hayvanın tayininde beş kavil vardır. Biri : Çin ülkesinde bir öküzdür. Ve racih ve meşhur budur. Sani : Gergedandır. Salis : Çin ile zenkbar arasında bir hali beyabanda bir kuştur. Gayette büyüktür. Ol boynuz bunun cephe kemiğidir. Andan zehgir ve bıçak kabzesi düzerler. Rabi : Yılandır ki bin yıldan sonra boynuzu çıkar. Hamis : Bahri muhitte ral dedikleri balık dişidir ve bir rivayette bunlardan başka bir canavardır.

(ترجمان قاطع)

[2] شاهان : Sandalı hâdid ismidirki demur sandalı tabir olunan taştır. Erkeği ve dişisi olurki erkeğine hadidi Çinî derler. Selâbeti ekser ve mahlûli zencefir gibi kırmızı olur. Ve dişisine حجرالمالح derler. Mahlûli zırnıh gibi sarı olur. İki nevi dahi bariddir. safravî ve demevî veremlere tilâsi nafi ve insibabı mevaddı def için uzvı mukavvi ve hassatan dişisi burudette ekser olmakla andan masnu zarftan şarap içmek humar iras eylemez ve bir rivayette humaHan aklı karalu alaca bir hacerdir. Andan hâtem ittihaz ederler. Bazı lûgatta arabîde حجرالمالح denir deyü muharrerdir. Yemen ve Habeshen gelir bir hacerdir. Anda ayna ve tabakatına şebih ak ve sarı ve kırmızı ve siyah hututu müstedire olur.

ابو الریحان nın bu bapta sözüne geçmeden önce şunu arz ederim ki (Gündüz) mecmuasının 15/ Haziran/936 tarihinde çıkan üçüncü sayısında [Yat yahut yağmur taşı] başlıklı makalemde söylediğim veçhile bu yağmur yağdırmak adeti Türklerden başka milletlerde dahi vardır. İslâm dininden önce araplarda bulunan bu adet İslâm dininde dahi صلاة الاستسقا şeklinde görülyor. O makalemde bu bapta en eski bulduğum metin ve yağmur taşı vasıtasile yağmur yağdırmak adetinden haber verenlerin en eskisi olmak üzere gösterdiğim eser (عمر بن عبدالمطلب ölmüş 938, 1240) in (بلغة العواص), Üniversite kütüphanesi; Türkçe yazılar kısmı, sayı 2078, varak 103)ı idi.

O makaleyi yazdıktan sonra bu mesele hakkındaki araştırmalarım esnasında bu yağmur taşından جابر بن حیان in [4] كتاب الیهیث inde bahsettiğini gördüm. On iki asır evvel yazılmış bir eserde bunu görmemiz ve burada göstermemiz şimdiye kadar gösterilmiş olan vesıkların ve metinlerin en eskisi olmuştur.

Bayazıt camii içindeki Veliyyittin Efendi kütüphanesinde (2564) sayılı olan bu kitapta S. 56 - 57 جابر diyor ki: Yazın sıcak bir gününde bu yağmur taşını bir büyük tasın içine koyacak ve tasın içine doluncaya kadar su konduktan sonra bu taşların yüzlerini birbirine sürtecek olursan yağmur yağmağa başlar. Bu taş karlok Türklerinin topraklarında bir derede bulunur ki orada aynı zamanda elmas da vardır. Bu vadi korkunç bir yerdir. Burada müthiş yılanlar ve büyük yırtıcı kuşlar vardır. Bu yağmur taşı bulunān yerlerden geçmek isteyenler yanlarındaki katır ve merkep gibi hnyvanların ayaklarına keçeler sararlar. Şayet böyle yapmıyacak olurlarsa bu taşların birbirine çarpmalarından yağmur yağar. Bu vadide iki yol vardır. Bu yolların biri yılanlı olduğundan bu yoldan gidilmez. Elmas da bu yolda bulunur. Yılsız olan yol bu yola nazaran daha salim ise de bu yolda da yağmur taşı vardır. Onun için buradan

Fariside bir kısmına با غوری denirki göz boncuğu dedikleridir. Ve bir kısmı Süleyman'dır. Ve ابن الهیثم dahi bu einstendir. شاهان : شاهان muhaffefidir

(برهان قاطع tercemesi)

[3] Şadenc: Siyaha mail kırmızı ve seriülinkisar bir taştır. Arabide حجر المور ve حجر المور ve حجر هندی ve Türkıde kan taşı derler. İki nevidir bir nevi adesi yani mercimeğe şebih ve diğeri کالومی yani suret tarısı gibi hurde olur. Turisından ve Hindistandan gelir. Edviyedendir. Hususa göz devalarında dahil olur. Ve bevasir illetine de nafidir ve erbabi iksir dahi istimal ederler. شادنج muarrebidir. Ve miknatısın mahruki işbu şadene filini iera eder derler.

(برهان قاطع tercemesi)

[4] Yukarda bir notumuzda söylediğimiz veçhile kendisinin (جعفر الصادق 80,699 - 148,756)ın tilmizi olduğunu söylenilir.

geçilirken hayvanların ayaklarına kebeler sararlar. Böyle yapmasalar hız ile yağacak yağmurdan bin müşkülât ile kurtulabilirler [1].

Şimdi burada ابوالرحمان nin yağmur taşı hakkındaki yazısına geçebiliriz: ابوالرحمان diyor ki:

inde Türk diyarında karluklar ile, peçenek toprakları arasında bir dağ geçidi vardır ki oradan asker veya koyun sürüsü geçecek olursa hayvanların ayakları taşlara dokunup taşlar birbirine çarpmamak ve bu suretle koyu kara bir yağmur bulutu ve şiddeli bir yağmur husule gelmemek için hayvanların ayaklarını keçelere sararlar. Ve yağmur yağdırmak isterlerse bir kimse suya girer ve ağzına bu ge-

[1] D. L. T. sahibi محمود dahi Bu taştan bahseder ve bununla yağmur ve rüzgâr celbolunduğunu söyler. Yağma Türkleri arasında bir yangının bu suretle söndürüldüğünü ve yazın ortasında bu suretle kar yağdırıldığını gördüğünü yazar ve bunun (yet) şeklinde zapteder. C. 3. S. 2 yine C. 3. S. 119 da (yat) suretile zaptettiği görülür. عجائب الخلقات sahibi قروي dahi bu taş ile yağmur yağdırıldığını görmüş olan bir zat gördüğü söylemektedir. (حياة الحيوان) kenarı C. 1 S. 290.

(Tensuknamei ilhanî) de dahi bu bapta şu malûmat görülür:

Yağmur taşı ve onun hassaları: Bu; maruf ve meşhur bir taştır. Türkler ona بت derler. Bu taşın türlü türlüleri vardır. Ak, kızıl, alaca ve her türlü renkten mürekkep bir renkte olanları görülür. Bu taşın domuzun karnından çıktığını söyleyenler varsa da doğru değildir. Bu yağmur taşı (hata) ve (tagmaç - Çin) beldelerinin sonlarındaki dağlardan çıkarılır bir taştır.

Bu taş vasıtasile yağmur ve kar ve dolu yağdırılır ve yel çıkarılır. Türkler ve Uygurlar buna vakıftırlar. Ve bu; onların sanatlarıdır. Ve onların ifadelerine bakılırsa bu taşın tesiri azimet ve bir takım riyazetler ve okumalar ile olur imiş [«Gündüz» mecmuasındaki neşredilen makalemizde yazdığımız veçhile سعد الملامه dahi bu taşın tesirinin Türklerin kendilerince bir takım riyazet ve okumalar ile olduğunu yazmaktadır]. Ve bu taş ile yağmur yağdırmağı bilen kimseye بت حربی derler. Ve onlardan bir kısmı bu işte o derece maharet kesbetmişler ki senenin herhangi faslında olursa olsun bu taş ile yağmur, kar, dolu yağdırırlar ve yel, bulut çıkarırlar. Ve isterlerse bir köyün bir tarafını yağmur ve kara boğarlar. Diğer tarafı ise güneş ve saf hava içinde kalır. Ve bu taş ile bu işlerin yapılması o kadar meşhurdur ki şerh ve isbata muhtaç değildir. Bir rivayete göre bu işlerin hepsi için ayrı ayrı taşlar vardır. Savaşlarda bu taş ile bu işleri yapan kimseler bulundurulur ve bunlar ile düşman üzerine galebe temin edilir. Ve محمد بن زكريا الرازي - ölümü 311, 953) خواص kitabında der ki:

Türkistanda bir dağ geçidi vardır ki oradan geçilirken hayvanların ayaklarına keçe sararlar. Ve pek ihtiyat ederek orayı yavaş yavaş geçerler. Her hangi hayvanın ayağı bir taşa dokunacak olursa derhal Gökte bir yağmur bulutu hasıl olur. Ve yağmur yağmağa başlar. Mevsim kış mevsimi ise yol kapanır. Bu taşlardan Türkistan şehirlerine getirirler. Yağmur yağdırmak isterlerse suda ısladılmış olan bu taşı asılı olarak bırakırlar. Yağmur yağmağa başlar. Bu dağ geçidi hikâyesi محمد زكريا الرازي ye mahsus değildir. Bu hikâye o kadar meşhurdur ki bunun daha ilerisi olmak üzere Türkistandan bazı geçitlerde yüksek sesle söz söylemenin dahi yağmurun yağmasına sebep olduğu rivayet olunur. Buralarda sulara herhangi bir nesnenin yıkanması ve bu sulara pislik ve kir ve siyahlık atılması dahi hemen oralarda yağmur ve kar yağmasına sebep olur. S. 57 - 58.

çidin taşlarından bir taş alarak elini sallar ve derhal yağmur yağmağa başlar diyor. Bu hikâye yalnız محمد بن زكريا الرازى ye mahsus değildir. Bu; hiç bir kimse tarafından rededilmiyerek umum tarafından kabul edilmiş bir rivayettir.

de bu taşın karluk vadisinin arkasında bir sahrada bulunan siyah ve kızıl bir taş olduğu zikrediliyor. Böyle biribilerle temasta bulunmayan muhtelif taraflardan temin edilmekte olan bu hikâyeye inanmak lâzım gelir. Zamanımızda Karluklar ile Peçenekle arasındaki mesafe mağriple meşrik arasındaki mesafe kadar uzaktır. Bununla beraber şunu da söyleyebilirim ki Türklerden biri bana bu yağmur taşından bir miktar getirmiş ve bunu benim sevinç ile derhal münakaşasız kabul edeceğimi zannetmiş idi.

Ben; bu taş kabul etmeden önce kendisinden bu taş ile mevsim hilâfında olarak yağmur yağdırmasını ve mevsiminde olduğu takdirde benim istediğim muhtelif defalarda bunu tekrar etmesini ve bu suretler ile bana kanaat gelecek olursa kendisine umduğundan ziyade ikram edeceğimi söyledim. Bu taş ile yağmur yağdırmağa kalkışan bu kimse taşı suya daldırdı ve homurdanmağa ve bağırmağa başladı. Fakat yağmurdan bir eser zuhur etmedi. Yalnız kendisinin havaya fırlatmış olduğu sular yere düşmüş idi.

Yağmur taşı vasıtasile yağmur yağdırmak keyfiyeti yalnız nasın aşağı tabakada bulunanları arasında değil; yüksek tabakadakileri arasında da yayılmış ve herkes tarafından aslı faslı iyice araştırılmıyarak kabul edilmiştir [1].

Bunu müdafaa etmek isteyenlerden bazıları muhtelif buk'a ve mâhal-lerin muhtelif tesirleri altında bu taşın hassası değişeceğini ve Türklerin topraklarında bu taşın yağmur yağdırmak hassası olduğu halde başka topraklarda bu taşın bu hassasını gap ettiğini söylemişlerdir. Buna misal olmak üzere de (Taberistan) dağlarının tepelerinde sarımsak dökülecek olursa derhal yağmur yağdığını ileri sürmektedirler. Buralarda gerek insan ve gerek hayvan kanı dökülecek olursa yine derhal yağmur yağdığı da söylenilmekte ve buna mukabil مصر da dahi hiçbir suretle yağmur yağmadığı(?) ilâve olunmaktadır.

Ben; bunlara derim ki: bu yağmur yağmak ve yağmamak dağların vaziyetleriyle rüzgârların esinti mahalleri ve denizlerden hasıl olan buharların geçme yerleriyle alâkadardır. (Taberistan) dağlarında sarımsak dö-

[1] (1127 H.) de İran şahı محمد بن عباس in kardeşi عباس in kendisile muharebe edenler üzerine kar ve yağmur yağdırdığı ve kendisi öldürüldükten sonra bunlardan eser kalmadığını Raşit tarihinde okuyunuz (C. 2, S. 103 - 104 İbrahim müteferika basması).

güldükçe derhal yağmur yağmakta olması hikâyesini olduğu gibi kabul etmek doğru değildir. Birtakım basit insanlar bazı havuzlar ve su birikintilerine bir pislik veya kadın olsun erkek olsun şerî teharetsiz bir kimsenin eli degecek olursa derhal sis, tipi, kar ve yağmur yağar derler. ve böyle bir itikat taşırlar bu havuzlar ve sular öyle bir dağlarda ve öyle bir mevzidedirlerki zaten oralardan kar ve tipi eksik olmaz.

Hususile kışın buraları daima kar ve tipi kaplar. Bunlar; bu kar ve tipiye o sulardaki tasavvur ettikleri mevhum hususiyetlere atfederler [1]. *عودك* denilen birgeçittteki bir su birikintisi hakkında da bu mevhum kanaat vardır. Bu geçit yazın yağmür ve kışın kardan hali olmaz. Havasında anî tebeddüller olur. Biz buradan kaç defalar külliyyetli asker ile geçtik ve o suyun başına indikki askerin yanındaki birtakım başıbozuk satıcılar ve hayvanlara bakıcılar vardı ki bunlar şer'î teharetin değil; mutlak surette teharete ve temizliğin adını bile duymuş kimseler değiller idi. Aynı zamanda aralarında bunlar gibi teharetin ne olduğunu bilmeyen birçok pis kahbeler vardı ki bunlar gerek maddî ve gerek manevî pislik ve cenabetlik içinde idiler.

Bunların hepsi bu sudan su alıyor ve tabiatile bunların elleri bu suya değişiyor idi. Bununla beraber ne bunların ellerinin değiştiği sırada ve ne de bundan evvel ve sonra böyle bir hale müsadif olmamış idik. Böyle bazı mahallere ve bazı taşlara hususiyetler isnad olunmak halkın yollarını istedikleri gibi istedikleri cihetlere tahvil kâsdına mebni olsa gerek.

(Kâbil) den iki merhale mesfede bulunan beyaz bir taştaki hassadan istifade etmek üzere oradan geçenler bıçaklarile gerek kendileri ve gerek eşleri için o taştan parça koparmağa uğraşırlar. (Malatya) ya dahi iki merhale mesafedeki (راس الثور - öküz başı) denilen beyaz taştan dahi *الجزيرة* gazileri kendilerini sevmeleri ve kendilerinden başka kimselere bakmamaları için ahırlar ve eşlerine götürürler [2].

[1] - (نورى، ölümü, 732-1331) (مهابة الارب) birinci sifr, S. 272) de diyor ki:

(Kenk-Ganç) nehri Hindlilerce mukaddestir. (Kişmir) taraflarından çıkar ve Hindistanın şimalinde akar. Bu nehrin cennetten çıkmış olduğuna inanır ve bunu son derecede mukaddes tutarlar. Bu nehrin şaşılacak ahvalindendir ki içine pis bir nesne atılacak olursa gök kararır ve şimşekler çakarak yıldırımla karışık yağmur yağmağa ve yeller esup savurmağa başlar.

[2] *ابوالرحمان* i bu eserinde ilmî usule daha ziyade yakınlaşmış ve tecrübelerini iletmiş olduğu halde görüyoruz. Bu kitabında tecrübe ve isbatın kat'iyet ifade eden delillerinden başka hiçbir rivayet ve nakle ehemmiyet vermeyen ve tecrübe ve ispatlarile bu boş rivayetleri gülünç bir suretle iflâs ettiren *ابوالرحمان* in kendisi de dün bunların bazılarına inanıyor idi. Herkes gibi *ابوالرحمان* da muhitinin kesafetini yavaş yavaş yarmış ve hakikat nurlarına azar azar yaklaşmış idi. Bu eserinden önce yazmış olduğu *عن الآثار الباقية* (التقرون الخالية) sında (umumî kütüphanenin yazma nüshası sayı 4667, S. 269) görüldüğü veç

ابوالمحان (yağmur taş)ından sonra doluyu defeden (dolu taş)ından ve cam ve mina yapmaktan bahsediyor ve mina yapmak hususunda şunları söylüyor: mina; sırçanın bir nev'idir. İçindeki kurşun nisbetinde sırçadan daha hafif veya daha ağır olur. Bunun mayasına asl-esas derler ki bunu; gayet ak olup derelerden ve dağ eteklerinden toplanan ve çakmak taşı gibi kullanılan çakıl taşlarından yaparlar. Bu taş bulunmadığı vakit bunun yerinde güzelce dövülmüş çakmak taşı ile (usrunc)[¹] kullanırlar ki bu (usrunc) a (senc) dahi derler. Bu (usrunc) kendi nisbetinde kükürt ile beraber yakılmış; teklis edilmiş kurşundur.

Bu ak çakıl taşları veya ince dökülmüş çakmak taşı ile (usrunc) suda güzelce ezilir. Ve ezilmedik hiçbir zerre bile kalmayınca kadar bu ezmeye devam edilir.

Bazı kimseler ak çakıl taşına o nispette ezilmiş; dökülmüş billür koyar ve bunların üçte biri nisbetinde (usrunc) yerine kalay ve dörtte bir nisbetinde dahi (netrun) ilâve ederler ki kalay kurşundan daha hafif olduğundan (usrunc) ile yapılmış olan asıldan kalay ile yapılmış olan asl daha hafif olur.

Bu suretle çakıl taşından bir maya elde edilmiş olur.

Nitekim kumdan da cam ve netrun ve bu cinsten olan borak ve tenekâr elde edilir. Boraklardan pota üzerinde yeşil bir sırça hâsil olur ki buna da asl derler. Çünkü bu da her rengi kabul eder. Bunun potada hâsil olması ya kendisinin altındaki ocağın körüğüle olur veya sırça ocağında ve sırçacıların furunlarında olur. Ve bunun vezni yüz dirhemlik boz yakuta nazaran 99 $\frac{1}{2}$ olur. Bazıları (usrunc) bulunmadığı vakit bunun yerine mürdesenk korlar. Çünkü bu da yanmış kurşundur. Şu vardır ki bu; (usrunc) dan kirlidir, kötüdür.

Bunlar; renklerden sarıyı (usrunc) veya mürdesenkten çıkarırlar. Bazan da (demir safranı) denilen demir pasından çıkarırlar. Yeşili ba-

üzere (fergana) dağlarındaki bir pınarın içine pis bir nesne atılınca yağmur yağdığını söylenmektedir. Yukarıda söylediğimiz veçhile önünde yağmur taşile yağmur yağdırmak tecrübesini yaptırmış ve yağmur yağmadığını tesbit etmiş olan ابوالمحان, الآثار, inde (aynı sahife) Türkistandaki bir dağ geçidinden geçilirken taşlar biri birine vurmasın diye hayvanların ayaklarına yün bağlandığını ve yün bağlanmayacak olursa bir sağnak boşanacağını ve Türklerin buradan aldıkları taşile etraflarını kuşatmış olan düşman üzerine kar ve yağmur yağdırarak ellerinden kurtulmakta olduklarını ve bilmeyen kimselerin bunu sihir sandıklarını yazmakta ve bu hassaların mevcudlarda tabii bulunduğunu ve ilmen bu hassaların tahlillerinin mümkün olmadığını söylemektedir.

[¹] (Silkon) dır ki (üstübec) veya kurşunun yakılmışıdır.

(تذكرة داود)

kırdan alırlar ki bu da (humzu nuhas) olup ya kuşur veya tubal [1] halinde veya zencar [2] halinde olur.

Kırmızıyı yanmış sarı bakırdan ve karayı demir tubalinden ve şarabî rengi magnezyumdan ve beyazı yanmış kurşun olan üstübeçten çıkarırlar.

Yakutî rengi yanmış altundan alırlar [3]. Menekşe rengini lajorud [4] dan ve akikden alırlar.

Bu renkler içinde parlaklık yalnız sarı ile yeşilde olur. Kırmızı, ak ve karada parlaklık olmaz.

Mina yapan kimselerin renkleri elde etmekte türlü türlü yolları ve türlü türlü sözleri vardır. Bu sözlere değil; bu işi yapmakta meharetî olan kimselerin işlerine ve bunu yapmalarına bakmalıdır. Ve bunda tecrübeler ve tekrarlar icra edilmelidir.

Bundan sonra çin kâselerinden bahsederek birinci makaleye hitam veriyor. Bundan sonra yerde hasıl olan bakır, gümüş gibi madenlerden bahseden ikinci makaleye geçiyor. Bu makale (cıva) ile başlıyor. Bundan sonra (altın) a geçiyor. Bu bahiste de şöyle bir sözü görülüyor:

(Hatel [5]) dağlarında bir köy vardır ki bu köyde yiyecek namına hiçbir nesne yoktur. Burayı gören bir zat bana bu köyün adını da söylemiş idi. Bunlar; ilk bahar yağmurlarını beklemekle vakit geçirirler. İlk baharda yağın şiddetli yağmurlardan hasıl olan seller kesilince ellerine demir çubuklar ve bıçaklar alarak bu köylüler sel yataklarını araştırırlar. Top top ve ince ince teller halinde altın bulurlar. Burada bu köylülerin buldukları altınlara mukabil kendilerinin ayaklarına her türlü nesnelere getirenler olur.

ابوالمیحان burada şunu da söylüyor:

(Kışmir) tarafında Türkler ile bir sınırda bulunan Hindlilerin bazan tarlalarında öküz ayağı gibi altın parçaları buldukları olur ki bunun meleklerin başı (مهادو) nin öküzünün tarla sahibinin öküzüne hediyesi olarak telâkki ederler.

[1] Madenler dökülürken veya dövülürken etrafa sıçrayan parçalar.

(تذکرہ داوود)

[2] Bakır madeninde bulunur. Hususile (Kıbrıs) da olur. Şarayı Yemani'nin tuluunda bu madenlerden Zencar çıkar. Yahut bakır ile sirkeden çıkarılır.

(تذکرہ داوود)

[3] Yüz bin sırça ve bir altın nisbetinde olursa hafif kırmızı bir halita olur. Ve elli bin sırça ve bir altın nisbetinde olursa kıp kırmızı bir halita husule gelir.

[4] Meşhur bir taştır.

[5] Bir çok beldeleri ihtiva eden büyük bir iklimdir. Burayı (Belh) den sayanlar hata etmişlerdir. Çünkü burası (Ceyhun) un arkasında ve (sind) hududundadır. Merkezi (Hülbük) dir.

(معجم البلدان)

Bundan sonra sıra ile gümüş, bakır, demir, kurşun ve bunlardan sonra da bunlardan imal olunan tunç ve sairé gibi nesnelere bahseder ve (Tunç) bahsinde der ki:

Bana bir zatın yazmış olduğu veçhile (Kâşgar) da bundan çingirak ve (Issıgöl) kıyısındaki (Bereshan) da tencere yapılmış. Yalnız buralarda yapılan bu tunç eşya (Çin) de yapılanlar gibi ince ve zarif değildir [1].

[1] Bu kitaptan (Kayseriye) de Raşit Efendi Kütüphanesinde bir nüsha daha vardır. [Sayı 476]. Fakat bu (kayseriye) nüshasının Topkapı sarayındaki nüshadan daha feha olduğu söylenmektedir. (İsköriyal)da da bir nüshası vardır. Bu Topkapı nüshasının son taraflarında ufak bir eksiklik görülmektedir.